

ӘОЖ 82.09 (574)

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ РУХАНИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ОНЫҢ МАҢЫЗЫ

Беркен Жазира Қалдыбек қызы,

*Б.Момышұлы атындағы №45 қазақ классикалық гимназиясының бастауыш сынып
мұғалімі, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.*

Беркенова Рабиға Ағабек қызы,

*Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, профессордың ассистенті,
филология ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15272049>

Резюме. В статье дан подробный анализ духовно-культурного наследие Абая. Наряду с этим исследовано значение духовно-культурного наследия поэта в казахском обществе.

Summary. The article provides a detailed analysis of the spiritual and cultural heritage of Abai. Along with this, the importance of the poet's spiritual and cultural heritage in Kazakh society is investigated.

Абай Құнанбайұлы – қазақтың мәңгілік рухани шамшырағы, тұтас ұлттың ой-санасын оятқан ұлы ақын, философ, ағартушы. Оның шығармашылығы – ұлтымыздың мәдени және рухани дамуының алтын қазығы. Абай қазақ халқының болмысын, ішкі жан дүниесін, арман-аңсарын терең түсініп, жыры мен қара сөздері арқылы соны жаңа деңгейге көтере білді. Ол халқына білімнің, ғылымның, өнердің маңызын ұғындырды, надандық пен жалқаулықтың, екіжүзділік пен мақтаншақтықтың ұлт болашағына кедергі екенін ашық айтты. Абай мұрасы – мәңгі жасайтын рухани байлық. Оның әрбір өлеңі – тұнық ойдың, терең философияның көрінісі. Ол «Толық адам» ілімін қалыптастырып, адамдықтың, ақыл мен жүректің үндестігін дәріптеді. Абай – жаңашылдықтың жаршысы, ескілікке қарсы шыққан реформатор. Ол өз халқын әлемдік өркениетке жетелеп, даналық пен парасаттың шыңына бастады. Бүгінде Абай сөзі – қазақ қоғамы үшін мәңгілік темірқазық. Оның ой-толғамдары ұлттың рухани жаңғыруында, мәдениетінде, білім мен ғылымында, қоғамдық санасында ерекше орын алады. Сондықтан да Абай мұрасы – тек өткеннің ғана емес, болашақтың да шамшырағы.

Абай Құнанбайұлы – қазақ әдебиетінде жаңа кезеңнің бастауында тұрған реформатор. Ол поэзияның мазмұнын ғана емес, құрылымын да өзгертіп, оған

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

жаңа эстетикалық биік, философиялық тереңдік берді. Ақынның жаңашылдығы ең алдымен қазақ поэзиясын әлемдік әдебиеттің озық үлгілерімен ұштастыруынан көрінеді. Ол өз заманының сөз өнеріне сын көзбен қарап, оны жетілдіру жолдарын іздеді. Абай қазақтың дәстүрлі поэтикалық формаларын сақтай отырып, оған жаңаша реңк берді. Қазақ поэзиясында бұрыннан бар жеті-сегіз буынды жыр өлшемін жетілдіріп, он бір буынды өлең құрылымын енгізді. Сонымен қатар, ол өлеңдегі ұйқас жүйесін байытып, жаңа композициялық тәсілдерді қолданды. Бұл оның поэзиясын ырғақтық, музыкалық жағынан әрлендіріп қана қоймай, көркемдік қуатын арттырды. Абайға дейін қазақ поэзиясында көбінесе эпостық дәстүр үстемдік етті. Ол лирикалық өлеңдерді жаңа деңгейге көтеріп, жеке адамның жан дүниесін, ішкі толғанысын тереңінен бейнелеуге ден қойды. Ақын табиғат көріністерін жалаң сипаттаумен шектелмей, оны адам сезімімен байланыстыра суреттеуге ерекше мән берді. «Жаз», «Қыс», «Күз» сынды жыл мезгілдерін бейнелейтін өлеңдері арқылы поэзияға жаңа мазмұн әкелді. Абай шығармашылығында жаңашылдықтың тағы бір көрінісі – оның әлеуметтік тақырыптарды көтеруі. Ол заманындағы қазақ қоғамының кемшіліктерін өткір сынға алды. Надандық, әділетсіздік, жалқаулық, рушылдық сынды түйткілдер ақын шығармаларының өзекті мәселелеріне айналды. Ол поэзиясын ағартушылық мақсатта пайдаланып, халықты білім мен ғылымға, өнер мен адал еңбекке үндеді.

Сонымен қатар, Абай орыс және Батыс әдебиетінің жетістіктерін меңгеріп, оны қазақ поэзиясына енгізді. Ол Пушкин, Лермонтов, Крылов шығармаларын аударып, қазақ әдебиетінің көркемдік көкжиегін кеңейтті. Бұл оның ұлттық әдебиетті жаңғыртуға қосқан ірі үлестерінің бірі болды. Қорыта айтқанда, Абай қазақ поэзиясын жаңа сапалық деңгейге көтеріп, оған терең философиялық мазмұн, көркемдік жаңашылдық әкелді. Ол ұлттық әдебиетті әлемдік әдеби үдерістің бір бөлігіне айналдыруға жол ашып, жаңа дәуірдің рухани темірқазығы болды.

Абай Құнанбайұлы – қазақ халқының болмысын, дүниетанымын терең ұғынған кемеңгер ойшыл. Оның шығармаларында ұлттық мінездің ерекшеліктері кеңінен көрініс тапқан. Ақын халқындағы жақсы қасиеттерді дәріптеп, керісінше, өркендеуге кедергі болатын кемшіліктерді қатты сынға алды. Ол адам бойындағы жалқаулық, өсек, мақтаншақтық, надандық сынды жағымсыз сипаттарды түзетуді мақсат етіп, өз халқын еңбекқорлыққа, білімге, әділдікке, сабырлыққа шақырды.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Абайдың «Бес нәрседен қашық бол, бес нәрсеге асық бол» дейтін өсиеті – қазақ ұлтының рухани бағдаршамы. Ақын жалған сөзден, еріншектіктен, бекер мал шашудан сақтандырып, талаптануға, еңбектенуге, ақыл мен терең ойға ұмтылуға үндеді. Оның ұлттық менталитетке қатысты ойлары бүгінгі таңда да маңызын жоғалтқан жоқ.

Абай қазақ қоғамының басты кемшілігін – білімге деген енжарлық деп таныды. Ол надандықты ең үлкен жау санап, халқына ғылым мен өнердің, ілім мен ақылдың құдіретін түсіндіруге тырысты. «Ғылымсыз – оқымаған көз» деп, әрбір адамды дүниені тануға, өзін дамытуға шақырды. Ақынның бұл идеялары қазақ халқының рухани өсуінің негізіне айналды. Сондықтан Абай мұрасы – тек өткеннің емес, болашақтың да темірқазығы.

Абай Құнанбайұлы – қазақ руханиятының терең қайнарына айналған дара тұлға. Оның дүниетанымы – Шығыс пен Батыс философиясының, исламдық таным мен гуманистік идеялардың үйлесімді синтезі. Ақын үшін ең жоғарғы құндылық – адам, оның жан-дүниесінің кемелдігі. Ол адам баласының өмірдегі басты мақсаты – рухани жетілу, ізгілікке ұмтылу деп есептеді. Осы ойды ақын «Адам бол» деген ұстанымымен тұжырымдады. Абай шығармаларында ар, ұят, намыс, әділеттілік, махаббат сынды қасиеттер терең талданады. Ол адам бойындағы «ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» секілді қасиеттердің үйлесімді болуы керектігін айтып, ақыл мен сезімнің, әділет пен рақымның теңдігін ерекше атап өтеді. Абайдың «Толық адам» концепциясы да осы құндылықтар негізінде қалыптасты. Ақынның пікірінше, шынайы адам болу – білім мен парасатты игеріп қана қоймай, жүректі тазартып, рухани кемелдену. Исламдық дүниетанымнан сусындаған Абай әділеттілікке, сабыр мен шүкіршілікке ерекше мән берді. Ол «Құдайшылық – жүректе» деп, діннің сыртқы формасынан гөрі, адамның ішкі тазалығын, иман мен адалдықты жоғары қойды. Сонымен қатар, Батыс ағартушыларының еңбектерін оқи отырып, адам еркіндігі, білімге ұмтылу, еңбекқорлық секілді идеяларды қазақ қоғамына насихаттады.

Абай Құнанбайұлы – тек ақын ғана емес, терең философиялық ойлар айтқан ағартушы, кемеңгер ойшыл. Оның көзқарастары қазақ қоғамының болмысын, ұлттық санасын, рухани дамуын жаңа деңгейге көтеруге бағытталды. Ақынның философиялық мұрасы тіл, дін, ұлт және адамгершілік секілді маңызды тақырыптарды қамтиды. Абай дінді соқыр сенім емес, адамгершіліктің негізі деп санады. Ол діннің мәнін сыртқы ғибадаттан емес,

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

жүрек тазалығынан, ақыл мен әділеттен іздеуді ұсынды. «Алла әділет, шапағат» деген тұжырымымен ол дінді қорқыныш немесе догма ретінде емес, адамның жан дүниесін кемелдендіретін, шынайы ізгілікке жетелейтін күш ретінде қарастырды.

Оның «Құдайшылық – жүректе» деген пікірі осы ойды айғақтайды. Тіл мәселесі де Абай үшін аса маңызды болды. Ол қазақ тілінің байлығы мен көркемдігін өз шығармалары арқылы дәлелдеп, оны дамытудың жолдарын көрсетті. Ақын жастарға шет тілдерін меңгеруді насихаттай отырып, ана тілін құрметтеуге ерекше мән берді. Оның «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» деген идеясы бүгінде де өзекті. Абай тілді сақтаудың ең басты шарты – оны дұрыс пайдалану, байыту, ғылым мен әдебиет тіліне айналдыру екенін жақсы түсінді. Абайдың ұлт туралы ойлары да терең әрі жүйелі. Ол ұлттың болашағы білім мен еңбекке байланысты екенін баса айтты. Ақын надандық, жалқаулық, күншілдік сияқты кемшіліктерден арылмай, ұлттың өркендеуі мүмкін емес екенін сындарлы түрде жеткізді. Ол қазақ жастарын өнер мен ғылымға ұмтылуға, адал еңбек етуге шақырды.

Абай философиясының өзегі – адамгершілік. Ол әділеттілік, ар-ұят, намыс пен махаббат секілді құндылықтарды адам болмысының басты өлшемі деп санады. Ақын «Толық адам» ілімін қалыптастырып, шынайы кемелдікке жету үшін білім, еңбек, мейірімділік пен адалдықтың үйлесуі керектігін айтты. Қорыта айтқанда, Абайдың философиялық көзқарастары – қазақ руханиятының сарқылмас қазынасы. Оның дін, тіл, ұлт және адамгершілік жайлы ойлары бүгінгі таңда да өзектілігін жоғалтқан жоқ, керісінше, ұлттық сананы қалыптастыруда темірқазық болып қала береді.

Абай Құнанбайұлының «Қара сөздері» – қазақ әдебиетіндегі ерекше философиялық туынды. Бұл еңбектерінде ақын өзінің өмірлік тәжірибесін, халқына деген жанашырлығын, ой-толғауларын қарапайым әрі терең мағыналы тілмен жеткізеді. «Қара сөздер» – Абайдың даналық мектебі, оның қазақ қоғамына айтқан өсиеті мен сындарлы талдауы.

Абай поэзиясы мен қара сөздері – адамзаттың рухани дамуы туралы терең толғаныс. Ол жеке адамның ғана емес, бүкіл қоғамның кемелденуін армандады. Бүгінгі өмірдің тауқыметі базар, нарық экономикасының ауыртпалығына тіреліп отырған халқы-мыздың мән-жайы, одан туындап отырған кеселдер сол Абай заманында да, бүгін де белең алып отыр. Ол Абай айтқан «Қулық саумақ көз сүзіп, тіленіп, адам саумақ – өнерсіз иттің ісі», – дегендей қулық, көз сүзу,

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

тілену, адам адамның еңбек ақысын жеу арқылы өзінің мал мүлкін молайту, жастарымыздың, қала берді үлкендеріміздің де ісі, бүгінгі таңның ең бір жағымсыз қылықтарының бірі екеніне бәріміз де куәгерміз.

Абай бұл ойларының түйінін бесінші сөзінде де, қазақ даласында көп таралған мақал-мәтелдердің мазмұны арқылы да дәлелдеген: қазақ тыныштық үшін, ғылым үшін, білім үшін, әділет үшін қам жемейді екен. Ол тек қана мал үшін қам жейді екен. Ал мал табу жолын біле ме? Оны да білмейді. Оның бар білетіні – малдыларды алдап, арбап, мақтап, мал жинау, егер бұл іске аспаса, алдап немесе мақтап ала алмаса, онда әкесімен болса да жауласудан тайынбайды екен. Әйтеуір ұрлық, қулық-сұмдық, тіленшік, соған ұқсаған қылықтардың қайсысын болса да қылып, мал тапса жазалы демесек керек екен. Осындай Абай айтқан әдіспен мал тауып, халықты алдап, арбап, қулықпен, сұмдықпен, ұрлықпен, зорлық-зом-былықпен көгеріп, көркейіп отырмын деп санайтын адамдар бүгінгі таңда баршылық екеніне бәріміз тағы да куәгерміз. Абайды оқып оқи отыра ұғынып артқан сенімін аяқ асты қылмау біздің міндетіміз деп білемін. Бүгінде ақын мұрасы – тек қазақ халқының ғана емес, әлемдік мәдениеттің де асыл қазынасына айналып отыр.

Абай «Қара сөздерінде» адам болмысы, ар-ұят, еңбек, білім, дін, мінез-құлық сынды тақырыптарды кеңінен қарастырады. Оның 38-сөзінде Алланы тану, жүрек тазалығы, адам жанының кемелденуі туралы терең философиялық ойлар айтылады. Ол адамгершілікті, әділеттілікті, мейірімділікті жоғары құндылық ретінде қарастырып, шынайы имандылықтың сыртқы діни рәсімдерде емес, жүректің тазалығы мен ақылдың кемелдігінде екенін көрсетеді. Абай «Қара сөздерінде» білім мен еңбектің маңыздылығына ерекше тоқталады. Ол адамды биікке көтеретін – еңбек, ал оны кері тартатын – жалқаулық деп есептейді. «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деген идея қара сөздерінің негізгі арқауының бірі. Абай халқына ой еңбегі мен ғылымның құдіретін түсіндіріп, надандықтың қоғамды тұралататынын сынға алды. «Ғылымсыз – оқыған көз» деп, білімсіздік адамды көр соқыр ететінін баса айтты.

Оның қара сөздеріндегі тағы бір терең ой – ұлттық мінездің өзгеруі қажеттігі. Абай қазақ қоғамындағы жалқаулық, күншілдік, өсекқұмарлық секілді кемшіліктерді өткір сынға алды. Ол халықтың өркендеуі үшін әрбір адам өзін өзгертуі керек екенін алға тартты. Бұл ойлар бүгінгі заман үшін де аса өзекті. Абайдың «Қара сөздері» – ұлттың рухани кемелденуіне арналған

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

мәңгілік мұра. Оның терең философиялық ойлары әрбір оқырманды толғандырып, өзін-өзі тануға, қоғамның дамуына үлес қосуға шақырады. Сондықтан Абай даналығы – қазақтың ғана емес, бүкіл адамзаттың рухани қазынасы.

Абай Құнанбайұлы қазақ поэзиясына жаңа көркемдік өрнек енгізіп, оның құрылымы мен мазмұнын түбегейлі жаңартты. Ол қазақтың дәстүрлі өлең үлгілерін сақтай отырып, шығыс және батыс әдебиетінің жетістіктерін шебер үйлестіре білді. Оның поэзиясы көркемдік қуатымен, философиялық тереңдігімен және тіл байлығымен ерекшеленеді. Абай өлеңдерінің тілдік құрылымы ерекше сұлу, әсерлі әрі көркем. Ол сөздерді тек мәнерлеп қолданған жоқ, сонымен қатар, олардың мағынасын тереңдетіп, бейнелік қуатын арттырды. Ақын теңеу, метафора, эпитет, аллитерация сияқты көркемдік құралдарды кеңінен пайдаланып, қазақ тілінің поэтикалық әлеуетін барынша ашты. Мысалы, оның «Желсіз түнде жарық ай» өлеңінде табиғат суреттері нәзік те терең образдар арқылы бейнеленеді:

Желсіз түнде жарық ай,
Сәулесі суда дірілдеп...

Мұнда «сәуленің суда дірілдеуі» көркемдік тәсілдердің үйлесімді қолданылуы арқылы табиғаттың сұлулығы мен үйлесімін әсерлі жеткізеді.

Абай қазақ өлеңінің құрылымына да жаңашылдық әкелді. Ол дәстүрлі жеті-сегіз буынды жыр үлгісімен қатар, он бір буынды қара өлең мен жаңа ырғақты өлең құрылымдарын енгізді. Бұл қазақ поэзиясының ырғақтық мүмкіндіктерін кеңейтіп, жаңа поэтикалық стильдің қалыптасуына ықпал етті.

Ақын шығармашылығының тағы бір ерекшелігі – философиялық ой тереңдігі. Абай поэзиясында адам болмысы, өмір мәні, білім мен еңбек, адамгершілік мәселелері кеңінен қозғалды. Оның:

Ғылым таппай мақтанба,

Орын таппай баптанба... деген жолдары тек қазақ халқы үшін ғана емес, бүкіл адамзатқа арналған рухани бағдар тәрізді. Абайдың ақындық шеберлігі оның тіл байлығымен, терең ойшылдығымен, көркемдік өрнектерді шебер қолдануымен ерекшеленеді. Оның өлеңдері қазақ әдебиетінің ғана емес, әлемдік поэзияның да биік деңгейіне көтерілген көркем мұра болып қала береді.

Абай Құнанбайұлы – қазақ руханиятының мәңгілік шамшырағы, ұлттық сананың, ой мен сөз мәдениетінің биік шыңы. Оның шығармашылығы тек

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

әдеби мұра ғана емес, қазақ қоғамының рухани дамуына бағыт-бағдар беретін терең философиялық жүйе. Абай көтерген ұлттық менталитет, адамгершілік, білім, еңбек, әділеттілік секілді мәселелер бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Абайдың даналығы – оның тек өз дәуірімен шектелмей, болашаққа үн қатуында. Ақын өз өлеңдері мен қара сөздерінде ұлттың өркендеуі үшін ғылым мен білімнің, еңбектің маңыздылығын ерекше атап өтеді. Оның «Пайда ойлама, ар ойла» деген ұстанымы – қоғамдағы адамгершіліктің, адалдықтың, жауапкершіліктің биік үлгісі. Бүгінгі ұрпақ бұл қағиданы өмірлік бағдар ретінде қабылдаса, қазақ қоғамы үлкен рухани жетістіктерге жетері сөзсіз.

Абай мұрасын зерттеу – тек әдеби ескерткішке үңілу емес, болашақтың да бағыт-бағдарын саралау. Оның шығармалары арқылы біз ұлт болмысының терең тамырларын түсініп, рухани кемелдікке ұмтыламыз. Абай «Толық адам» идеясын ұсынып, кемелдікке жетудің үш негізін – ақыл, әділет және жүрек тазалығын айқындады. Бұл қағидалар бүгінгі таңда да тұлғалық даму мен қоғамдық үйлесімнің темірқазығы болып табылады.

Абайды оқу – өткенді тану ғана емес, келешекке жол іздеу. Ақын шығармаларын жас ұрпаққа насихаттау – ұлттық сананы жаңғырту, мәдени мұраны сақтау мен дамыту жолындағы маңызды қадам. Сондықтан Абайды зерттеу тек әдеби көзқараспен шектелмей, оны философиялық, әлеуметтік және тарихи тұрғыдан да терең зерделеу қажет. Абай мұрасы – мәңгілік. Ол бізге ақиқаттың, білімнің, әділеттің және рухани кемелдіктің жолын көрсетеді. Ақынның сөздері ғасырлар өтсе де құндылығын жоймай, қазақ қоғамының ой-санасын биіктетуге қызмет ете береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрғали Р. Абай дәстүрі және қазақ әдебиеті – Алматы: Санат, 2004.
2. Кекілбай Ә. Абай және рухани жаңғыру. – Астана: Фолиант, 2017.
3. Ғабдуллин М. Абай және оның орыс әдебиетімен байланысы – Алматы: Рауан, 1986.
4. Әуезов М. Абай Құнанбаев. – Алматы: Ғылым, 1967.